

Г. М. Мезенка

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава
УДК 81'373.2:811.161.3'373.2+821.161.3:81:39+811.112.2'27(476)

**УРБАНОНІМЫ Ў ГОНАР БЕЛАРУСКІХ ПРАЗАІКАЎ І ПАЭТАЎ
У КАНТЭКСЦЕ ЭТНАКУЛЬТУРНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ
І ТРАДЫЦЫЙ**

Ключавыя словы: анамастыка, беларускія прэзідэнт і паэты, культурная ідэнтычнасць, лінгвагеаграфія, урбанонім, этнакультурныя каштоўнасці, этнакультурныя традыцыі.

Артыкул прысвечаны вывучэнню месца антрапонімаў – імёнаў беларускіх прэзідэнтаў і паэтаў – ва ўрбананіміі і іх ролі як вербалізатараў этнакультурных каштоўнасцей і традыцый. Высвятляецца кола мастакоў беларускага слова, прозвішчы і імёны якіх паслужылі ўтваральнай асновай сучасных урбанонімаў; групы назваў унутрыгарадскіх лінейных і планарных аб'ектаў у адносінах да перыяду творчасці тых, чые прозвішчы сталі прапрыяльнай часткай урбанонімаў; лінгвагеаграфія гэтай часткі ўрбананімікона. Падкрэсліваецца, што назвы ў гонар беларускіх прэзідэнтаў і паэтаў складаюць адзін з ключавых пластоў нацыянальнай урбананіміі, які разлічаны на фарміраванне і падтрыманне сацыяльнай і культурнай ідэнтычнасці беларусаў, захаванне і перадачу культурнай спадчыны, умацаванне сувязей паміж пакаленнямі.

Н. М. Mezenka

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

**URBANONYMES
IN HONOR OF BELARUSIAN NOVELISTS AND POETS
IN THE CONTEXT OF ETHNO-CULTURAL VALUES
AND TRADITIONS**

Key words: anthroponym, Belarusian novelists and poets, cultural identity, linguistic geography, urbanonym, ethnocultural values, ethnocultural traditions.

The article is dedicated to the study of the place of anthroponyms – names of Belarusian novelists and poets – in urbanonymy and their role as verbalizers of ethno-cultural values and traditions. The article clarifies the circle of artists of the Belarusian word, whose surnames and names served as the forming basis of modern urban names; the groups of names of inner-city linear and planar objects in relation to the period of creativity of those whose surnames became a proper part of urbanonyms; the linguistic geography of this part

of the urbanonymicon. It is emphasized that names in honor of Belarusian novelists and poets are one of the key layers of national urbanonymy, which is designed to form and maintain the social and cultural identity of Belarusians, to preserve and transmit cultural heritage, and to strengthen ties between generations.

У перыяд інтэнсіўных грамадска-палітычных і сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў, што адбываюцца ў Беларусі на пачатку ХХІ ст., урбананіміконы зазнаюць пэўныя змены, якія маюць дачыненне да розных сфер іх фарміравання і выкарыстання. Звяртаючыся да назваў вуліц, завулкаў, плошчаў, сквераў, паркаў, утвораных ад прозвішчаў вядомых прэзідэнтаў і паэтаў, якія з'яўляюцца прадстаўнікамі канкрэтных народаў, носьбітамі пэўных культур, нельга не заўважыць таго факта, што яны ва ўрбананімнай прасторы не толькі сучаснага мегаполіса, але і сярэдніх і нават малых гарадоў складаюць групу, якая дынамічна папаўняецца і валодае, акрамя намінацыйнай і адраснай, таксама этнакультурнай функцыяй. У намінацыях гарадскіх лінейных і планарных аб'ектаў знаходзяць адлюстраванне актыўныя працэсы, якія адзначаюцца на сучасным этапе развіцця грамадства.

Прыкметнае перамяшчэнне інтарэсаў навуковых даследаванняў з фармальнай структуры мовы на яе ўнутраны змест, якое пачалося ў 70-80-я гг. ХХ ст., паспрыяла ўзнікненню самых розных міждысцыплінарных навуковых кірункаў і даследчыцкіх метадык, сярод якіх і такая галіна мовазнаўства, як этналінгвістыка, што, па словах М.І. Талстога, “накіроўвае даследчыка на разгляд суадносін і сувязей мовы і духоўнай культуры, мовы і народнага менталітэту, мовы і народнай творчасці” [8, с. 27], іншымі словамі, інтэгруе ў сабе мовазнаўства, этнаграфію, фалькларыстыку і анималістыку.

Сёння ў яе межах даволі паспяхова развіваюцца такія напрамкі, як этнафразеалогія [4] і этнафалькларыстыка [2]. Пэўныя вынікі маюць і даследаванні ў сферы этналінгвістыкі і анималістыкі [1]. Расце цікавасць да этнічнага складніка ўрбананімнай прасторы, які ў апошні час усё больш прыцягвае да сябе ўвагу даследчыкаў [5; 6; 7].

Мэтай нашага даследавання з'яўляецца вызначэнне месца назваў унутрыгарадскіх аб'ектаў, прысвоеных у гонар беларускіх прэзідэнтаў і паэтаў, ва ўрбананіміі і іх ролі як вербалізатараў этнакультурных каштоўнасцей і традыцый.

Пад этнакультурнымі каштоўнасцямі разумеюцца ўстаноўкі (ідэі, меркаванні, сэнсы), якія не знаходзяцца ў залежнасці ад пэўнага чалавека, а арыентуюцца культурай і падзяляюцца ўсімі людзьмі, якія з'яўляюцца адзінкамі гэтага культурнага поля.

Этнакультурныя традыцыі – гэта сукупнасць створаных тым ці іншым народам матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей, якія склаліся гістарычна і перадаюцца з пакалення ў пакаленне.

Вывучэнне ўрбанонімаў, што ўзыходзяць да імёнаў пражанікаў і паэтаў, з боку этнакультурных каштоўнасцей і традыцый, уяўляе вялікую навуковую цікавасць, бо іх носбіты працяглы час адлюстроўвалі гісторыю, каштоўнасці і ўнікальныя асаблівасці пэўнай этнічнай групы. Таму такія назвы ўнутрыгарадскіх аб'ектаў канцэнтруюць этнакультурныя сэнсы. На глыбінным узроўні іх можна разглядаць як адзінкі традыцый, своеасаблівых этнакультурных ўніверсаліі. У назвах вуліц, завулкаў, плошчаў, сквераў і да т.п., утвораных ад прозвішчаў і імёнаў пражанікаў і паэтаў, скандэнсаваны этнакультурныя каштоўнасці і традыцыі, адабраныя і падкрэсленыя ў іх творчасці – творчасці мастакоў слова, таму інфармацыя, якая суправаджае гэтыя прозвішчы і імёны, з'яўляецца вельмі каштоўнай і важнай.

Базай матэрыялу даследавання паслужылі дадзеныя Нацыянальнага кадастравага агенцтва Рэспублікі Беларусь, Інтэрнэт-сайтаў, энцыклапедычнага даведніка “Іх іменамі названы...” [3].

Пры зборы і аналізе матэрыялу выкарыстаны метады сістэмнага аналізу, метады параўнання і аналогій, элементы статыстычнага метаду.

Сучасная беларуская ўрбананімія багатая на так званыя літаратурныя назвы лінейных, тэрытарыяльных і кропкавых гарадскіх аб'ектаў: імёны 149 пражанікаў і паэтаў 13-ці разнавіднасцей этнічнай прыналежнасці (беларускіх, рускіх, польскіх, украінскіх, яўрэйскіх, узбекскіх, казахскіх, латышскіх, лязгінскіх, нямецкіх, чэшскіх, грузінскіх, кабардзінскіх) складаюць прыкметную частку нацыянальнага ўрбананімікона (1594 назвы).

Прыняўшы пад увагу існуючую перыядызацыю беларускай літаратуры, можна класіфікаваць урбананімы Беларусі, утвораныя ад імёнаў і прозвішчаў беларускіх пражанікаў і паэтаў, у адпаведнасці з перыядамі, у якія яны тварылі.

1. Урбананімы, што ўзыходзяць да імёнаў і прозвішчаў мастакоў слова *даўняй (старажытнай) беларускай літаратуры (XI–XVII стст.)*.

У нашым матэрыяле гэтую групу фарміруюць назвы вуліц, завулкаў і плошчаў, якія існуюць у васьмі паселішчах пераважна Мінскай і Віцебскай абласцей, адна назва зафіксавана ў Магілёўскай вобл.: *вул. Гусоўскага, вул. / завул. / пл. / праспект Францыска Скарыны*, – і носяць імёны найбольш велічных постацей эпохі Адраджэння на Беларусі. Іх і сёння лічаць зоркамі першай велічыні нашай нацыянальнай культуры.

Урбананімы накіраваныя прыведзеных не толькі ўтрымліваюць інфармацыю пра найлепшых мастакоў слова XV–XVI ст., дзейнасць якіх аказала велізарны ўплыў на развіццё філасофскай і палітычнай думкі, кнігадрукавання і пісьменства ў Беларусі, але і абуджаюць памяць пра іх

творы, заклаўшыя гуманістычную і свабодалюбівую традыцыю ў гісторыі духоўных шуканняў беларускага народа, служэнне свайму народу, памкненні далучыць сваіх суайчыннікаў да здабыткаў агульначалавечай культуры, пра любоў да сваіх родных і мясцін, дзе нарадзіліся і якімі ўсё сваё жыццё ганарыліся. Для носбітаў прозвішчаў, што сталі асновай урбанонімаў гэтай групы, характэрна звязванне гістарычнага прагрэсу з мірам у грамадстве, росквітам духоўных сіл.

2. Урбанонімы, што ўзыходзяць да імёнаў і прозвішчаў аўтараў перыяду *новай беларускай літаратуры (першая палова XVIII – XIX ст.)*.

Група, колькасна большая за папярэднюю, уключае ў свой склад назвы ўнутрыгарадскіх аб'ектаў, утвораныя ад імёнаў і прозвішчаў пражанцаў і паэтаў, творчасць якіх прыпадае на XIX ст.: *вул. / прaeзд Абуховіча* (г. Слуцк), *вул. / завул. Максіма Багдановіча* (г. Баранавічы, Браслаў, Быхаў, Гомель, Гродна, Капыль, Мінск, Магілёў, Маладзечна, Слонім, г.п. Халопенічы, Хоцімск, Слуцк, в. Краснае Маладзечанскага р-на, Вязье Асіповіцкага, Гарадзец Рагачоўскага р-на), *вул. Багрыма* (г. Баранавічы), *вул. Гурыновіча* (г.п. Мядзель, Свір), *вул. Францішка Багушэвіча* (г. Бабруйск, Маладзечна, Ашмяны, Слонім, Смаргонь, в. Сола Смаргонскага р-на), *вул. Дуніна-Марцінкевіча* (г. Мінск, Маладзечна), *вул. Сыракомлі* (г. Ваўкавыск, Гродна, Нясвіж), *вул. / завул. Каліноўскага* (г. Баранавічы, Ганцавічы, Гродна, Ліда, Мінск, Магілёў (таксама 1-ы завул. Каліноўскага, 2-і завул. Каліноўскага), Маладзечна, Масты, Нясвіж, Навагрудак, Ашмяны, Полацк, Пружаны, г.п. Астравец, Свіслач), *вул. Напалеона Орды* (г. Мінск). З боку лінгвагеаграфічных прыкмет, часцей фіксуюцца ў заходняй і цэнтральнай частках краіны, асобныя, у прыватнасці *вул. / завул. Максіма Багдановіча, вул. Каліноўскага*, таксама ва ўсходняй.

Урбанонімы адзначанай групы акумуляуюць у сабе самыя розныя сэнсы, ажыўляючы сваімі прапрыяльнымі часткамі інфармацыю, звязаную з пражанцамі, паэтамі і іх творамі, што ўяўляюць сабой своеасаблівую энцыклапедыю жыцця беларусаў таго часу і тым самым спрыяюць фарміраванню высокіх маральных якасцей асобы: павягі іншых, талерантнасці, памяркоўнасці, адказнасці, добрасумленнасці і інш. – усяго таго, што адлюстроўвае гісторыю, каштоўнасці і ўнікальныя асаблівасці беларусаў як этнічнай групы.

3. Урбанонімы, утвораныя ад імёнаў і прозвішчаў пражанцаў і паэтаў перыяду *найноўшай беларускай літаратуры (XX ст.)*.

Самая шматлікая ў фрэквентатыўных адносінах група, якую можна падзяліць на больш дробныя падгрупы, што ўзыходзяць да імёнаў і прозвішчаў

а) пражанцаў.

Падгрупа рэпрэзентуе імёны і творчасць 30-ці беларускіх пражанцаў, назвы ў гонар якіх зарэгістраваны ў населеных пунктах усіх частак

Беларусі, але пераважна (25, або 83 %) сканцэнтраваны ў гарадах Мінскай вобласці, з іх 17 (каля 57 %) – у самой сталіцы: вул. *Мележа* (г. Мінск, Хойнікі, г.п. Лельчыцы, в. Глінішча), *завул. Мележа* (г. Кобрын), *1-ы завул. Мележа*, *2-і завул. Мележа* (г. Дзятлава); вул. *Крапівы* (г. Мінск, Узда, Лёзна, Ганцавічы, Гродна, аг. Калодзішчы); вул. *Кузьмы Чорнага* (г. Бабруйск, Мінск, Нясвіж, Слуцк), вул. *Лынькова* (г. Бабруйск, Клецк, Мінск, в. Лужасна Віцебскага р-на), вул. *Змітрака Бядулі* (г. Віцебск, Жабінка, Мінск, Маладзечна), вул. / *праезд Навуменка* (г. Мінск); вул. *Шамякіна* (г. Мінск, Гомель, Смалявічы, Фаніпаль); вул. *Цішкі Гартнага* / вул. *Жылуновіча* (г. Капыль, Брэст), вул. / *завул. Галавача* (г. Бабруйск), вул. *Макаёнка* (г. Мінск, Гомель), вул. *Алеся Пальчэўскага* (г.п. Узда, в. Прусінава), вул. *Пестрака* (г. Мінск, Гродна), вул. *Алешкі* (г. Слуцк), вул. *Білецкага* (г. Гомель), вул. *Гарэцкага* (г. Мсціслаў), вул. *Гурскага* (г. Мінск), вул. *Язэпа Драздовіча* (г. Мінск), вул. *Карнава* (г. Мінск), вул. *Міхася Клімковіча* (в. Хацюхова Крупскага р-на), вул. *Левановіча* (г. Мсціслаў), вул. *Янкі Маўра* (г. Мінск), вул. *Маўзона* (г. Віцебск), вул. *Паслядовіча* (г. Мар'іна Горка), вул. *Сабаленка* (г. Брагін), вул. *Міхася Чарота* (г. Маладзечна), вул. *Чарнышэвіча* (г.п. Радашковічы), вул. *Яна Скрыгана* (г. Капыль), вул. *Галубка* (г. Мінск), вул. *Калесніка* (Брэст.);

б) паэтаў.

Падгрупа, якую фарміруюць урбанонімы, утвораныя ад імён і прозвішчаў 22-х беларускіх паэтаў і паэтак, прадстаўлена ва ўрбананіміконах усіх абласцей краіны. Яе складаюць: 124 вуліцы і завулки *Янкі Купалы*, што існуюць у 109 населеных пунктах Беларусі; вул. / *завул. Таўлая* (г. Баранавічы, Ліда, Маладзечна, Слонім, в. Ганькі, в. Жыровічы Слонімскага р-на), вул. *Петруся Броўкі* (г. Віцебск, Гомель, Мінск, Маладзечна, Полацк, г.п. Дзятлава, Бешанковічы, Ушачы), вул. *Куляшова* (г. Касцюковічы, Мінск, г.п. Хоцімск), вул. / *завул. Е. Лось* (г. Віцебск, г.п. Ушачы), вул. *П. Глебкі* (г. Мінск, Дзятлава), вул. *Максіма Танка* (г. Мінск, г.п. Радашковічы), вул. *Цёткі* (г. Гродна) / вул. *А.С. Пашкевіч* (г. Мінск), вул. *Буйло* (г. Мінск, Маладзечна), вул. *Пімена Панчанка* (г. Мінск, Гродна), вул. *Алеся Бычылы* (г. Мар'іна Горка), вул. *Астрэйкі* (г. Капыль), вул. *Бялевіча* (г.п. Узда), вул. *Кавалёва* (г. Ветка), вул. *Корбана* (г. Барань), вул. *Пысіна* (г. Магілёў), вул. *Сурначова* (г. Рагачоў), вул. *А. Русака*, вул. *Гурло*, вул. *Коршака* (г. Капыль), вул. *Засіма* (г. Брэст), вул. *Васіля Віткі* (г. Слуцк);

в) празаікаў і паэтаў.

Найменш шматлікая падгрупа, што складаецца з урбанонімаў, дадзеных у гонар

– беларускага паэта, празаіка, драматурга, крытыка, публіцыста, аднаго з заснавальнікаў сучаснай беларускай літаратуры Якуба Коласа –

155 вуліц, завукаў, плошчаў, бульвараў, сквераў Якуба Коласа, што існуюць у 149 паселішчах;

– беларускага паэта, празаіка, літаратурнага крытыка, мовазнаўца, перакладчыка Уладзіміра Дубоўкі – вул. *Дубоўкі* (г. Паставы);

– беларускага паэта, празаіка, драматурга Якуба Брайцава – вул. *Брайцава* (г.п. Хоцімск);

– беларускага празаіка і паэта Уладзіміра Караткевіча – вул. *Караткевіча* (г. Орша).

Прасякнутыя разважанні аб актуальных праблемах чалавецтва, вернасці ідэалам гуманізму, добра, прыгажосці і справядлівасці, любоўю да роднай зямлі, пералічаныя назвы – яшчэ адна спроба праз паказ гістарычнага мінулага Беларусі – рэвалюцыйнай барацьбы працоўных Заходняй Беларусі, а затым адлюстраванне сацыяльных змен у іх жыцці ў першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі; усенародны характар партызанскага руху на акупаванай нямецка-фашысцкімі захопнікамі тэрыторыі Беларусі, раскрыццё тэмы інтэрнацыяналізму, сяброўства народаў, выкрыццё сутнасці калектывізму; непрыняцце такіх негатыўных рыс чалавечага характару, як нахабства, кар’ерызм, абывацельшчына, невуцтва, бюракратызм – аднавіць і перадаць ад былога новым пакаленням звычай, вераванняў, каштоўнасцей, ведаў і навыкаў – іншымі словамі, асноў культурнай спадчыны і этнічнай ідэнтычнасці беларусаў.

Такім чынам, літаратурная карта Беларусі налічвае больш за паўтары тысячы вуліц, завулкаў, бульвараў, плошчаў, сквераў, якіяносяць імёны каля 150 празаікаў і паэтаў, драматургаў, літаратурных крытыкаў, літаратуразнаўцаў, 67 з якіх беларускія.

Спісы назваў унутрыгарадскіх аб’ектаў, утвораныя ад імёнаў і прозвішчаў беларускіх празаікаў і паэтаў, розных гістарычных перыядаў заўважна адрозніваюцца, паколькі з цягам часу змяняюцца этнакультурныя каштоўнасці гарадскіх і вясковых жыхароў. Аналіз паказаў, што на пачатку ХХІ ст. назіраем наступны напрамак іх частотнасці: першая пазіцыя належыць урбаноніму вул. *Якуба Коласа* (паўтараюцца 155 разоў у 149 паселішчах), на другой пазіцыі вул. *Янкі Купалы* (паўтараецца 124 разы ў 109 паселішчах), трэцюю пазіцыю займае вул. *Максіма Багдановіча* (паўтараецца 19 разоў у 15 паселішчах).

Урбанонімы ў гонар беларускіх мастакоў слова з’яўляюцца не толькі шляхам для пераходу вялікіх лёсаў у назвы вуліц, але і сродкам рэпрэзентацыі створанага імі кранальнага і ўзнёслага вобраза Беларусі і этнакультурных каштоўнасцей беларускага народа. Наяўнасць такіх назваў сведчыць аб тым, што ў беларусаў сфарміравана ўсведамленне культурнай ідэнтычнасці са сваім народам, нацыяй.

Літаратура

1. Березович, Е. Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте: Пространство и человек / Е. Л. Березович / Под ред. А. К. Матвеева. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 328 с.
2. Валодзіна, Т. В. Семантыка рэчаў у духоўнай спадчыне беларусаў / Т. В. Валодзіна. – Мінск: Тэхналогія, 1999. – 167 с.
3. Их именами названы...: Энцикл. справочник / БелСЭ; Редкол.: И. П. Шамякин [гл. ред.] и др. – Минск: БелСЭ, 1987. – 711 с.
4. Коваль, В. И. Восточнославянская этнофраzeология: деривация, семантика, происхождение / В. И. Коваль. – Гомель: ИММС НАНБ, 1998. – 212 с.
5. Мезенка, Г. М. Этнічнае ва ўрбананімнай прасторы г. Добруша: пасылы, асаблівасці рэпрэзентацыі / Г. М. Мезенка, Т. П. Слесарава // Ученые записки УО “ВГУ им. П. М. Машерова”: сборник научных трудов. – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2022. – Т. 36. – С. 83-88.
6. Мезенко, А. М. Этническое в урбанонимном пространстве белорусско-российского пограничья: общее и специфическое / А. М. Мезенко, Т. П. Слесарева // XVI Поливановские чтения: сборник статей по материалам докладов и сообщений международной научной конференции (Смоленск, 25–26 октября 2022 года) / отв. ред. И. А. Королева. – Смоленск: Изд-во СмолГУ, 2022. – С. 122-129.
7. Соловьев, А. Н. Этническое разнообразие в современной генитивной урбанонимии Смоленской области // XV Поливановские чтения: материалы всероссийской научной конференции (Смоленск, 29-30 октября 2021 года) / отв. ред. И. А. Королева. – Смоленск: Изд-во СмолГУ, 2021. – С. 149-155.
8. Толстой, Н. И. Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин / Н. И. Толстой // Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995. – С. 27-40.

А. Г. Міхалевіч

Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка
УДК 81'38:811.161.3

КАНСТРУКЦЫІ З ПРОПУСКАМ СПЕЦЫЯЛЬНЫХ МОЎНЫХ ПАКАЗЧЫКАЎ СЭНСАВЫХ АДНОСІН У ТВОРАХ ІВАНА ПТАШНІКАВА

Ключавыя словы: дэнатат, індывідуальнасць, прыём пропуску, прэдыкатыўны комплекс, спецыяльны моўны паказчык, стылістычная манера.

У артыкуле паказаны сінтаксічныя асаблівасці твораў Івана Пташнікава, прысвечаных адлюстраванню падзей перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Тут жа дадзена структурна-семантычная і функцыянальна-стылістычная характарыстыка канструкцый з пропускам спецыяльных моўных паказчыкаў сэнсавых адносін – двухкампанентных і шматкампанентных бяззлучнікавых адзінак – з улікам парадку размяшчэння галоўнага і залежнага прэдыкатыўных комплексаў, семантычных адносін паміж апошнімі, а таксама супадзення-несупадзення ў іх дэнататаў дзейнікаў. Паказаны спецыфічныя выпадкі пастаноўкі знакаў прыпынку паміж кампанентамі згаданых адзінак.